

> POGOVOR



TATJANA SPILCHAL

Kamenček v mozaiiku spoštljivega spomina

Zgodovinar dr. Mitja Ferenc, prvi podpisnik peticije o temni strani slovenske zgodovine, naslovljene na Evropski parlament

Na pobudo evropske poslanke iz vrst Evropske ljudske stranke Romane Tomc je Odbor za peticije Evropskega parlamenta pred mesecem dni sprejel peticijo o pravici do pokopa in spoštljivega spomina na žrtve povojnih komunističnih pobojev v Sloveniji. »Pozivamo vas, da v imenu Evropskega parlamenta izrazite spoštovanje do vseh žrtev komunističnih pobojev v Sloveniji, ki nimajo svojega groba, mrliškega lista in dobrega imena, ter do njihovih svojcev. Ker jim spoštovanja ne nakloni oblast v lastni državi, vas pozivamo, da v imenu institucije, ki obsoja vse tri totalitarizme, to storite vi,« beremo v uvodu peticije. O njenih širših okoliščinah se pogovarjamo s prvim podpisnikom, zgodovinarjem in dolgoletnim članom vladne komisije za reševanje vprašanj prikritih grobišč dr. Mitjem Ferencem.

Zavedam se, da bo vprašanje za marsikoga zvenelo »retorično« in da bi odgovor nanj moral biti samoumeven, pa vendar: ali samostojna slovenska država, za katero smo se na referendumu odločili decembra 1990, temelji tudi na obsodbi vseh totalitarizmov?

Ob koncu enopartijskega sistema in ob prvih demokratičnih volitvah smo upravičeno pričakovali obsodbo vseh totalitarizmov, ne samo dveh; da bo torej to doživel tudi komunistični sistem, v katerem smo živeli 45 let. Pa saj morda ne gre toliko le za obsodbo, temveč predvsem za pričakovanje, da bodo krivice, ki so se zgodile v času komunističnega totalitarizma, popravljene. To so bila vprašanja, povezana z iskanjem prikritih morišč in grobišč, izdajanjem mrliških listov, denacionalizacijo; to so bila vprašanja, povezana s spominjanjem na žrtve v taboriščih, kakršen je bil Goli otok, na žrtve, ki so doživljale represijo politične policije ali izgone iz kraja bivanja za več let, denimo na Kočevsko ... Da, bilo je veliko

pričakovanih glede razgradnje totalitarne dediščine in vsa ta pričakovanja so vgrajena v temelje demokratične slovenske države.

Ali so se izkazala za upravičena?

Bodimo iskreni: sčasoma so se začeli in bili dejansko izvedeni številni postopki poprave krivic. A ob njih smo doživljali, če smem uporabiti ta izraz, tudi nova razsvetljenja, zlasti pa huda zamujanja. Če se dotaknem samo področja prikritih grobišč. Ob »spravni« slovesnosti v Kočevskem rogu julija 1990 – besedo *spravna* zapišite med narekovaje, saj je bil to predvsem simbolni pokop domobrancev –, ko sta si državna in cerkvena oblast segli v roko, so bila velika pričakovanja, da bo država kmalu nadoknadila civilizacijski in pietetni dolg in bo žrtve v teh grobiščih našla, izkopala in pietetno pokopala. Pa so potem tekla leta in leta, ko se to ni zgodilo. Ljudje so upravičeno pričakovali hitrejša postopke izvršne oblasti. Marsikdo je šel s tem pričakovanjem na plebiscit o slovenski osamosvojitvi. Tudi zato smo takrat doživeli takšno

enotnost, kot je morda nismo nikoli več. A pričakovanja so nato začela bledeti.

Če se vrnem na vprašanje grobišč. Desetletje je minilo, ko se pravzaprav ni zgodilo skoraj nič: ni bilo nobenega zakona o vojnih grobiščih, prikrita grobišča so bila še vedno izključena iz sistema raziskovanja in vzdrževanja. Šele trinajst let po »spravni« slovesnosti v Rogu je bil sprejet zakon o vojnih grobiščih, ob tem, da je bil kar šest let v zakonodajnem postopku! Bila so najrazličnejša metanja polen pod noge. Pričakovanja po drugačnem spominjanju na žrtve komunističnega nasilja so se začela spreminjati v vedno večje razočaranje.

Hkrati pa se nam je začel vedno jasneje kazati obseg posledic totalitarizma. Za časa Edvarda Kocbeka in njegovega intervjuja v reviji *Zaliv*, pa Spomenke Hribar in njenega eseja *Krivila in greh* smo vsi imeli v mislih

samo Kočevski rog kot tako rekoč edini kraj v zvezi s povojnimi pomori in brisanjem sledi za njimi. Raziskave, ki smo jih vendarle lahko opravili, pa so pokazale na bistveno večje razsežnosti zločinov, kot smo lahko v začetku 90. let prejšnjega stoletja slutili ...

Razpirati se je torej začela vedno širša slika totalitarnih posledic, opravljeni so bili tudi nekateri konkretni koraki pri vzpostavljanju tranzicijske pravičnosti. Iz vsega tega je zrastle samostojna in demokratična slovenska država. Ali to dejstvo zavezuje vsako oblast, da v skladu z njim tudi ravna?

To bi moralo zavezovati vsako oblast! Ampak rezultati pokažejo, da gremo pri tem dva koraka naprej, pa en korak nazaj – ena vlada nekaj naredi, druga vlada potem marsikaj podre ali pa zavrže. Kot član ali sodelavec vladne komisije za reševanje vprašanj prikritih grobišč lahko po 33 letih izkušenj, ki sem jih doživel na lastni koži, povem, kaj je katera vlada naredila in česa ne, kako si je kakšna vlada zatiskala oči ali pa le opletala z lepimi besedami. Da, bilo je veliko lepih besed, kaj bo treba narediti, a se to v praksi ni uresničilo. Saj delno razumemo: 45 let smo bili v enopartijskem sistemu in čez noč

OD EVROPSKEGA PARLAMENTA
MED DRUGIM PRIČAKUJEMO,
DA OBSODI ODLOČITEV
SLOVENSKE VLADE, KI JE
LANI UKINILA DAN SPOMINA
NA ŽRTVE KOMUNISTIČNIH
ZLOČINOV.

res ni bilo mogoče vsega spremeniti, a zdaj smo vendarle že 33 let v nekem drugem obdobju, pa se še vedno srečujemo s temeljnimi civilizacijskimi in humanitarnimi vprašanji, ki bi morala biti vsakemu državljanu Slovenije popolnoma jasna, še toliko bolj nosilcem oblasti. To je vprašanje pokopa žrtev iz prikritih grobišč; to je tudi vprašanje dneva spomina na žrtve komunističnega nasilja. In prav »črtanje« tega spominskega dneva, ki smo ga lani prvič doživljali na predvečer 17. maja, me je globoko prizadelo ...

Takrat ste v javni prostor skupaj s skoraj 40 zgodovinarji vstopili kot prvi podpisnik izjave o nujnem premisleku, zakaj potrebujemo dan spomina na žrtve komunističnega nasilja. Zakaj ste se odločili za ta korak?

Gledal sem zborovanje, ki so ga na Trgu republike na predvečer dneva spomina, torej 16. maja, priredili svojci žrtev in združenja, ki ohranjajo spomin nanje. To je bilo čisto drugače kot pri kakšnih drugih zborovanjih, kjer slišimo tudi zelo enostranske in manipulativne govore in agitacije. Na tem zborovanju pa sem slišal in videl: spokojnost, mirnost, prižiganje sveč, ponotranjenost, sočutje, spominjanje ... In vlada Roberta Goloba je prav v tistih urah na korespondenčni seji ukinila spominski dan. Ta poteza me je tako prizadela tudi zato, ker sem pri evidentiranju lokacij prikritih grobišč – več kot sedemsto jih je – govoril s tisočnimi ljudmi in poslušal njihove tragične zgodbe, njihovo usodo, ki so jo morda prvič komu izpovedali, potem ko so jo desetletja nosili s seboj, a o njej niso smeli govoriti. In ko po več kot tridesetih letih samostojne demokratične države pričakuješ, da se bodo ti ljudje lahko vsaj dostojno in javno spomnili svojcev, katerih kosti še vedno ležijo raztresene po celi Sloveniji, te prekleto zaboli, ko vidiš, kako je izvršna oblast prav »po kavbojsko« prizadela njihova čustva! Zarila jim je nov klin, nov žebelj v srce in tako še bolj razdvojila naš razklani narod. Zato sem takrat napisal oziroma prvi podpisal omenjeno izjavo zgodovinarjev.

A opozorilo ...

... je šlo »mimo« brez učinka, zato smo se odločili opozoriti Evropski parlament, da se v naši državi dogajajo stvari, s katerimi se velik del prebivalstva ne strinja in so v opreki s tistim, kar na zunaj kažemo, da smo, pa smo daleč od tega. Ne gre le za ukinitvev spominskega dneva, temveč tudi za dejanja, kot so denimo povečevanje osebnosti, ki imajo krvave roke, državni pogreb šefa nekdanje politične policije, ukinitvev javnega financiranja razstav ...

Imate tu v mislih Macesovo gorico v Kočevskem rogu?

Seveda. Iz brezna izkopljem posmrtno ostanke, ki pripadajo vsaj 3.450 ljudem. To je največje doslej ekshumirano grobišče, v katerem je bila, sodeč po najdenih predmetih, večina Slovencev. In če si to ne zasluži razstave?! A ministrstvo za kulturo ni bilo pripravljeno odobriti minimalnih javnih sredstev zanjo, češ da razstava ne doseže zadostnega števila razpisnih točk. Oprostite, tukaj pa se res neha vsa pamet! Še imam v spominu lastno podobno izkušnjo, ko sem leta 2005 pripravjal

razstavo *Prikrito in očem zakrito*. V osrednjem muzeju sem dobil negativno mnenje. Potem se je direktorica drugega muzeja, in sicer v Celju, odločila, da vseeno razstavo podpre. Tako je lahko v javni prostor prinesla številne nove informacije o prikritih grobiščih. In zdaj se moramo ob Macesnovi gorici znova prebijati skozi iste zidove! To je res nedostojno in zavržno. Pa to ni edina takšna poteza izvršne oblasti, tu so še preimenovanje enega muzeja ...

... pa ukinitve kakšnega drugega muzeja, kot je bil Muzej slovenske osamosvojitve.

Res je. Vse to in še kaj kaže, da smo še daleč od tistega, kar so oziroma smo pričakovali vsi, ki smo se poleti 1990 zbrali v Kočevskem rogu.

Kaj torej s svojo peticijo pričakujete od Evropskega parlamenta?

Sem realen. Morda ni toliko znano, da je bila peticija najprej zavrnjena, po pritožbi pa vendarle sprejeta v obravnavo. Sam jo razumem kot majhen kamenček, ki ga je pač treba vstaviti v večji mozaik. Kdor koli lahko kar koli naredi pri odkrivanju teh skritih plasti slovenske zgodovine, naj to naredi in ima tako čisto vest.

Kaj torej pričakujemo od Evropskega parlamenta? Med drugim: da obsodi odločitev slovenske vlade, ki je lani ukinila dan spomina na žrtve komunističnih zločinov; da izvede preiskovalno misijo, s katero se bo seznanil s številnimi grobišči, v katerih so končali slovenski državljani - vojaki in civilisti; da na eno od svojih spominskih slovesnosti povabi preživele sorodnike slovenskih žrtev komunističnih pobojev; da

vrnem k prisposodi bi mozaika: vsak kamenček šteje!

No, kar nekaj podpisnih »kamenčkov« se je pod peticijo vendarle že zbralo. Do trenutka, ko snemava ta pogovor /tj. do petka, 5. januarja, opoldne/ jo je na spletni strani Evropskega parlamenta podpisalo 1.589 ljudi /do sklepa redakcije pa je ta številka narasla na skoraj 1.700; op. B. Š./

Glede na to, da postopek podpisovanja ni ravno preprost in je podpisovanje umeščeno v najbolj prazničen del leta, je to, če smem reči, uspeh.

Tako pravijo tudi tisti, ki takšne peticije spremljajo bolj ob blizu. Omenili ste spletni postopek podpisovanja. Kar nekaj ljudi, zlasti starejših, se je obrnilo name, ali obstaja kakšen drug, lažji postopek. Žal ga ni. Evropski parlament pač deluje na tak način.

Morda je zato prav, da ta pogovor izzzveni tudi nekoliko »aktivistično«, namreč kot poziv mlajši generaciji, naj v teh nekaj dneh, ko je peticija še na voljo za podpis, pomagajo starejšim svojcem oddati podpis.

To bi bilo res spoštljivo dejanje.

Prav besedna zveza spoštljiv spomin se zdi ključna beseda peticije. Kako to, da po 33 letih državnosti na nekaj demokratizacijskih let podlage spoštljivega spomina na žrtve komunizma nismo uspeli »vgraditi« v kolektivno zavest nacije? Ko bi bili to

KDOR KOLI LAHKO KAR KOLI NAREDI PRI ODKRIVANJU SKRITIH PLASTI SLOVENSKE ZGODOVINE, NAJ TO NAREDI IN IMA TAKO ČISTO VEST.

pa da ga obsojaš, preganjaš, psuješ. Naš problem je, da se nočemo niti slišati, kaj šele spoštljivo pogovarjati. In takoj pač je etikete, obsodbe, izključevanja. Še danes mi je živo v spominu, ko sva leta 2015 s kolegom Pavlom Jamnikom ob sprejemanju zakona o prikritih grobiščih hodila v parlament pričevati poslanske skupine. Tam sva poslušala stvari, ob katerih sem se dobesedno zdrznil in skoraj nisem mogel verjeti, da jih slišim, češ, zakaj pa bi pomorjeni »na napačni strani« sploh morali imeti grobove. Kot da bi se vrnil za nekaj desetletij nazaj v enopartijski sistem, in to v pogovorih z ljudmi, ki predstavljajo slovensko državo »v malem« in bi morali biti najbolj razsvetljeni, če ne drugega, pa vsaj pazljivi pri svojih besedah. Pa sem doživel toliko sovraštva in negativizma do ljudi, ki so bili zločinsko pomorjeni in katerih kosti po osemdesetih letih še vedno iščemo. Pa ne le do njih, temveč do vseh žrtev enopartijskega sistema, ki so bili zaprti, preseljeni, razlastnjeni, ustrahovani ... Vsem tem ljudem in njihovemu trpljenju smo dolžni spoštljiv spomin. Temeljna človeška odgovornost je, da jim ga skušamo vsi, ki se tega zavedamo, po svojih najboljših močeh zagotoviti. Tudi s kakšno peticijo, s katero opozarjamo našo in mednarodno javnost na nepravilnosti.

Nam je lahko pri tem zgled misijonar Peter Opeka, ki je nagovoril zbrane na Trgu republike 16. maja lani? Ne nazadnje: njegove besede s takratne spominske slovesnosti navajate tudi v svoji peticiji.

Absolutno! Saj vsi poznamo zgodbo njegovega očeta; no, če je kdo še ne, pa bi jo vsekakor moral. Pa sva znova pri spoštljivem poslušanju. Misijonarjev oče je eden izmed štirih, ki se jim je uspelo rešiti iz množičnega morišča na Starem Hrastniku. Svojo zgodbo je - pod psevdonimom seveda - opisal v Buenos Airesu v knjigi *Odpri grobovi*. In

zdaj vprašanje: ali ste kdaj iz besed Pedra Opeke, sina rešenca, slišali kakšno koli maščevalnost? Ali pa celo sovraštvo? Nič od tega, le spoštljivo opozarjanje na temeljne civilizacijske stvari, ki bi morale v naši družbi biti že zdavnaj dosežene, pa niso bile in še vedno niso. Celoten pogovor na www.druzina.si

BOGOMIR ŠTEFANIČ
bogomir.stefanic@druzina.si



DR. MITJA FERENC MED TISKOVNO KONFERENCO VLADNE KOMISIJE ZA PRIKRITA GROBIŠČA OB BREZNU POD MACESNOVO GORICO V KOČEVSKEM ROGU 28. OKTOBRA 2022 / BOGOMIR ŠTEFANIČ

slovensko ministrstvo za kulturo spodbudi za odobritev sredstev za razstavo o grobišču v breznu pod Macesnovo gorico ... Kdo drug kot Evropski parlament pa lahko opozori na te stvari našo vlado, nad katero je, kot se nekaterim zdi, samo modro nebo?!

Če prav vem, Evropski parlament pozivate tudi, naj v svojo knjižnico umesti dve knjigi Draga Jančarja.

Res je. Če kdo o tej slovenski problematiki ni kaj dosti vedel ali je bil o njej le enostransko poučen, pa je prebral Jančarjevi knjigi *To noč sem jo videl* ter *In ljubezen tudi*, je prav gotovo začel razmišljati drugače in bolj poglobljeno. Popolnoma se zavedam, da gre tu za majhna simbolna dejanja, pri katerih si ne smemo delati prevelikih utvar, a vendarle, če se znova

uspeli, bi se bila najbrž tudi vsa druga vprašanja, o katerih sva se doslej pogovarjala, reševala bistveno lažje.

Najbrž zato, ker nismo bili najprej sposobni spoštljivega pogovora. Mi imamo lahko o polpretekli zgodovini različna stališča, ampak tisto, česar Slovenci še nismo uspeli vnesti v naš sistem sobivanja, je, da kljub razlikam spoštujemo drugače mislečega, ne



QR KODA DO PETICIJE ŠT. 0718/2023 O OHRANJANJU SPOMINA NA ŽRTVE POVOJNEGA KOMUNISTIČNEGA OBDOBJA V SLOVENIJI, KI JO JE V EVROPSKI PARLAMENT VLOŽIL DR. MITJA FERENC; ZA PODPIS JE POTREBNA REGISTRACIJA.